NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

Gelijk er geſchreven is: Ik hebbe geloofd, daarom heb ik geſproken, zoo gelooven wij ook, daarom ſpreken wij ook.

2 COR. IV: 13.

DE BRIEF VAN JACOBUS.

Eene ſchijnſtrijdigheid tusſchen de voorſtelling van de leer der *rechtvaardiging* in dezen Algemeenen Zendbrief, en die van Paulus in de Brieven aan de Romeinen enz., deed, gevoegd bij nog eenige andere zwarigheden, het gezag en de echtheid van den *Brief van Jacobus* door zommigen betwijfelen. Men weet hoe bij name Luther over denzelven gedacht en zich uitgelaten heeft (1). In onze Hervormde Kerken wordt de Brief als echt en Apostolisch erkend, niet ſlechts in het artikel, den Canon betreffende, van de *geloofsbelijdenis*, maar ook door onze gewichtigſte Godgeleerden, van den beginne. Het verwerpen of gering achten van dit heerlijk kleinood in de verzameling der Heilige Schriften mag des te meer leed doen, daar de beſtrijders der gezegende leer van des zondaars *rechtvaardiging om niet* veelal daarin eene erkentenis zien, dat deze leer met de uitſpraken van dien Brief niet overeen te brengen is. En toch, de ſchijnſtrijdigheid van Paulus (en niet alleen Paulus, maar ook Petrus, en Johannes, en geheel de Schrift) met Jacobus is op meer dan ééne wijze reeds van vroege tijden aan opgelost geworden; onder anderen door dien vermaarden Groningſchen voorlooper van Luther en geheel de Kerkhervorming, WESSEL GANSFORT. Wij zullen evenwel in dit opſtel ons niet vergenoegen de woorden dier ſchrijvers aan te halen, maar liever bij de Bron zelve blijvende, uit de vergelijking der woorden van de *Schrift* de volkomene eenſtemmigheid van den Algemeenen Zendbrief van Jacobus, bij name met Paulus (Gal. II. v. 1—9), trachten aan te toonen; om dan vervolgens nog eenige opmerkingen in het midden te brengen tot verdere bevestiging van deszelfs Apostolisch, en mitsdien onwederſprekelijk gezag.

Bij de verklaring van de woorden eens Schrijvers, zoo kernachtig en beknopt van ſtijl en voordracht, als die van den Zendbrief, komt het er vooral op aan *wel te lezen*, dat is, op ieder woord, en op alle te zamen in hun onderling verband en vergelijking met andere, naauwkeurig te letten. Wat ſtaat er dan *geſchreven* in die veelzins belangrijke plaats, welke zommigen met de leer der *rechtvaardiging door het geloof zonder de werken der wet* (Rom. III. v. 28) in wederſpraak meenen te zijn? Hooren wij de uitſpraak, gelijk die letterlijk luidt, Hoofdſt. II. — Vs. 14. *Wat nuttigheid is het, mijne broeders, indien iemand* ZEGT, *dat hij het geloove heeft, en heeft de werken niet: kan* DAT GELOOF *hem zalig maken?* v. 15. *Indien er nu een broeder of zuster naakt zoude zijn, en gebrek zoude hebben van dagelijks voedſel:* v. 16. *En iemand van u tot hun zoude* ZEGGEN, *Gaat henen in vrede, wordt warm, en wordt verzadigd: en gijlieden zoudet haar* NIET GEVEN *de nooddruftigheden des lichaams, wat* NUTTIGHEID *is dat?* v. 17. *Alzoo ook het geloove, indien het de werken niet heeft, is bij hemzelven dood* (νέκρα ἐςι καθ᾽ ἑαυτὴν). v. 18. *Maar zal iemand zeggen: Gij hebt het geloof, en ik heb de werken:* TOON *mij uw geloof* UIT *uwe werken, en ik zal u* UIT *mijne werken mijn geloof* TOONEN. v. 19. *Gij gelooft dat God een eenig (God) is: gij doet wel: de duivelen gelooven het ook, en zij ſidderen.* v. 20. *Maar wilt gij weten,* O IJDEL MENSCH! *dat het geloof zonder*

(1) Te recht werd in de *Theologiſche Studien und Kritiken* van Dr. Ullmann voor dit jaar bl. 503, opgemerkt, dat de Hervorming uitgegaan is van twee beginſelen: de *gerechtigheid des geloofs*, en het *eenig onfeilbaar gezag der Canonyke Schriften.* Luther, vooral door het eerſte dier twee beginſelen bezield, heeft niet altijd even zeer het tweede in den loop zijner denkbeelden ongeſchonden bewaard. Des te meer, voegen wij er bij; komt het er in onzen tijd op aan, de leerſtellige waarheden vast te houden, maar ſteeds meer en meer op *Bijbelsch* grondgebied. Men vergelijke ons Opſtel over het *Woord van God en de Geloofsbelijdenis der kerk*, Dl. I, Nr. 25.

de werken dood is? v. 21. *Abraham onze vader is hij niet uit de werken gerechtvaardigd, als hij Isaac zijnen zoon geofferd heeft op den altaar?* v. 22. *Ziet gij wel dat het geloof medegewrocht heeft met zijne werken, en het geloof volmaakt is geweest uit de werken?* v. 23. *En de Schrift is* VERVULD *geworden, die daar zegt, En Abraham geloofde God, en het is hem tot rechtvaardigheid gerekend: en hij is een vriend Gods genaamd geweest.* v. 24. *Ziet gij dan nu dat een mensch uit de werken gerechtvaardigd wordt, en niet alleenlijk uit het geloof?* v. 25. *En desgelijks ook Rachab de hoere, is zij niet* UIT *de werken gerechtvaardigd geweest, als zij de gezondene heeft ontfangen, en door eenen anderen weg uitgelaten?* v. 26. *Want gelijk het lichaam zonder geest dood is, alzoo is ook het geloof zonder de werken dood.*

Ons dunkt, dat reeds de eerste en algemeene indruk van het geheel dezer verzen het denkbeeld doet geboren worden, dat hier betoogd wordt de noodzakelijkheid van een *waar*, een als zoodanig zich *kenmerkend* geloof, in tegenoverstelling en met uitsluiting van een *ijdel*, een *dood*, een *zoo genaamd* geloof; en geenszins de ongenoegzaamheid van zulk een *waar*, en *levendig*, en daarom *werkend* geloof, tot de volle rechtvaardiging des zondaars voor God. Niet de *ongenoegzaamheid* van het *waar* geloof, maar de *onwaarachtigheid* van een *dood* (bloot *mond-*) *geloof* wordt hier geleerd. En dat zelfde is, gelijk ieder toch wel gaarne zal erkennen, de leer ook van Paulus. Of heeft ook deze Apostel niet gewaarschuwd tegen een geloof, dat, hoe krachtig ook anders, *daar het de liefde niet heeft*, geen *zaligmakend*, derhalve ook zeker geen *rechtvaardigend* geloof is? Men zie geheel het dertiende Hoofdstuk van den Eersten Zendbrief aan de Corinthiërs! Of als hij in dien heerlijken Zendbrief aan de Galatiërs *het geloof* tegen over *de werken*, en *de genade* tegen over *de Wet* verkondigt, verklaart hij niet *in Christus Jesus* alles krachteloos buiten *het geloof door de liefde werkende* (1)? Nu, het geloof dat Jacobus hier als *ijdel* ten toon stelt, is toch wel niet IN CHRISTUS JESUS, noch DOOR DE LIEFDE WERKENDE! *Wat nuttigheid is het* (v. 14) *indien iemand* ZEGT, *dat hij het geloof heeft?* niet, *indien iemand het geloof* HEEFT, maar (en hieruit verklaren zich alle de volgende uitspraken) *indien iemand* ZEGT, *dat hij het geloof heeft*, en dit zegt zonder bewijs, ja met blijken van het tegendeel, daar hij *de werken niet heeft*. Wat *werken?* niet de *werken der wet*, als onder de Wet en om de rechtvaardiging te verdienen of te verwerven gedaan, maar de *werken*, dat is de vrucht, *des geloofs*.

Een geloof, dat deze werken niet heeft, dat geene vruchten voortbrengt, dat *kan niet zalig maken*, dewijl het geene wezenlijkheid heeft, evenmin wezenlijkheid, als de barmhertigheid desgenen die tot zijnen broeder zoude zeggen: *Gaat henen en wordt warm*, zonder iets aan hem met der daad en in waarheid te doen (v. 15 en 16); maar *zulk een geloof is bij zich zelven dood* (v. 17), is naar buiten werkeloos, van binnen levenloos. Want waar leven is, daar is werking, wel niet altijd en voor een iegelijk, of voor den geloovige zelven even zichtbaar en onderscheidbaar; maar voor God, die de harten en de nieren proeft, *voor den Vader die in het verborgen ziet*, en het *op zijnen tijd* ook openbaar maakt.

Te vergeefs nu zoude iemand *geloof* en *werken* in hunne betrekking als *oorzaak* en *uitwerksel* willen scheiden. Even ijdel is het voorgeven (de tegenwerping v. 18) desgenen die in zijne eigen gerechtigheid aan anderen het geloof overlaat, en voor zich zelven in de werken roemt, als de inbeelding van hem die aan een bloot bespiegelend geloof meent genoeg te hebben. Tot den eersten wordt gezegd: *toon mij* UW GELOOF *uit uwe werken*, tegen den anderen geldt hetgene volgt: *ik zal u uit mijne werken* MIJN *geloof toonen.*

Van zoodanig een bloot bespiegelend, niet levendig, niet werkend (*de werken hebbend*) geloof geeft voorts vs. 19 een voorbeeld. Te vergeefs is eene bloote erkenning van de eerste aller waarheden, den Israëliet uit Deut. VI. v. 4 gemeenzaam! *Dat God een eenig God is*, moet ongetwijfeld geloofd worden, maar de duivelen *gelooven* het *ook* (een klaar bewijs dat hier overal een in het wezen zelve geheel onderscheiden geloof bedoeld wordt, dan dat, waarin Paulus de gantsche *gerechtigheid* des zondaars leert begrepen te zijn!) en *zij sidderen.*

Doch hetgeen nu (v. 20—25) volgt, schijnt oppervlakkig minder gemakkelijk met de leer van Paulus overeengebracht te kunnen worden. En toch reeds v. 20 wijst ons eenen sleutel aan voor het verstand des geheels. De Schrijver wendt zijne rede hier niet (gelijk in v. 14 en elders) aan *zijne broeders*, maar hij spreekt *tot u*, O IJDEL *mensch!* tot hem, die zich op een geloof van louter woorden en bespiegeling gerust durft stellen! Den zulken tast hij nu aan in de uiterste verschansingen zijner *schijn*-schriftuurlijkheid. Wilt gij uit die zelfde Schrift (die de *gerechtigheid des geloofs* leert, *zonder de werken der wet*) bewezen zien, dat dit geloof evenwel zonder de werken niet bestaat (*zonder de werken dood is*), hoezeer het *zonder* (onafhanklijk van) de werken rechtvaardigt? Merk op het voorbeeld van Abraham.

v. 21. En nu, wel verre van het tegen te spreken, zoo onderstelt het de redeneering hier ter plaats als van wederzijde *erkend*, dat Abraham gerechtvaardigd is op de wijze, die Paulus leert, Rom. III. v. 28. Rom. IV. v. 3, 5, enz. Maar het is de verkeerde, de vleeschelijke, de onbehoorlijke opvatting van die waarheid, welke hij tegengaat, en dat (naar eene in de Schrift zeer vaak voorkomende schijnstrijdigheid) door eene zoodanige aanwijzing van den aart des geloofs, als welke de echtheid van hetzelve niet anders leert onderkennen dan *uit de werken*. In dien zin is *Abraham onze vader uit de werken gerechtvaardigd*, als hij, lang te voren (Gen. XV. v. 6) reeds van God gerechtvaardigd zijnde *door het geloof*, deze rechtvaardiging nu op het allerschitterendst deed blijken *door de offerande van zijnen zoon Isaac op den altaar* (Gen. XXII.

(1) Gal. V. v. 6.

v. 12). En dit zelfde leert ook Paulus (Heb. XI. v. 17): *Door het geloof heeft Abraham als hij verzocht werd, Iſaac geofferd.* Dat geloof, door hetwelk hij voor God gerechtvaardigd *was*, gaf van deszelfs aanwezen *blijk* door de offerande van zijnen zoon. *Uit de werken* werd hij in dien zin gerechtvaardigd, *rechtvaardig verklaard*, niet als oorzaak of middel, maar als kenmerk en vrucht. Het geloof, dat *alléén* voor God rechtvaardigt, maakt zich openbaar door daden naar buiten, en betoont alzoo dat het *leeft*.

En als hij dan nu (v. 22) leert, dat *het geloof medegewrocht heeft* MET *zijne werken*, *en het geloof volmaakt is geweest* UIT *de werken*, zoo zegt hij niet, gelijk men ſoms gemeend heeft, dat *het geloof en de werken* te zamen genomen Abraham gerechtvaardigd hebben; dat zij verre! maar hij leert, dat er eene gemeenſchap en gelijktijdigheid van werking beſtaat tusſchen het *geloof* en het *werk*, een iegelijk naar zijnen aart en overeenkomſtig zijne beſtemming, het één als de wortel, en het ander als de vrucht. In het éene opzicht wordt de mensch, werd Abraham, gerechtvaardigd DOOR het geloof, in een ander opzicht wordt hij het UIT de werken, naar mate dat de vraag is over den *grond*, of over het *bewijs* der zaak. En *het geloof is volmaakt geweest* (ἐτελειώθη) *uit de* werken, niet als of Abrahams geloof vóór het tijdſtip der offerande *onvolmaakt* geweest ware (dat ongerijmd is, en tegen het uitdruklijke getuigenis der Schrift, Gen. XV. v. 6, ſtrijden zoude) maar daarin, dat het zijne *volmaaktheid* (d. i. waarheid en wezenlijkheid) heeft doen blijken door werken, die alleen *in het geloove* konden worden verricht.

Zoo dat dan voorts (v. 24) de leer der *geloofs*gerechtigheid niet wordt tegengeſproken, maar veeleer op nieuw op den voorgrond geſteld; en verder aangetoond, dat die uitſpraak der Schrift: *Abraham geloofde God, en het is hem tot rechtvaardigheid gerekend*, hare VERVULLING, (openbare bewaarheiding) gehad heeft in zijne werken; even waarlijk als b. v. de Schriften, die van den Christus getuigen, *vervuld* werden, niet zóó, dat hare vervulling Jeſus van Naſareth tot den Christus *maakte*, maar *deed blijken* dat hij de Christus *was*. Met de ſlotuitſpraak van datzelfde vers ſtemt weder overeen die van Paulus, Rom. V. v. 1.

Doch ook in v. 24 ſpreekt hij Paulus niet tegen, hoe zeer het naar den blooten klank der woorden dus mocht ſchijnen, als hij zegt: *Ziet gij dan nu dat een mensch gerechtvaardigd wordt uit de werken, en niet alleenlijk uit het geloof?* Ziet gij dat een mensch ook uit de werken *rechtvaardig verklaard* wordt, en niet *alleenlijk* (blootelijk (1)) *uit het geloof*, gelijk het door den *ijdelen mensch* van v. 20 wordt opgevat?

Ook uit v. 25 laat zich meer dan één gewichtig gevolg afleiden. Indien *Rachab de hoere gerechtvaardigd is uit de werken*, *omdat zij* (*door het geloof*, Heb. XI. v. 31) *de gezondene heeft ontfangen*, *en door eenen anderen weg uitgelaten*, zoo blijkt juist uit deze hare volkomene gelijkſtelling met den *Vader der geloovigen*, dat beider rechtvaardiging voor God beſtond in het *geloof*, in *dat* geloof, hetwelk, ſchoon door eene zoo wijd verſchillende ſoort van werkzaamheid naar buiten bij Abraham en bij Rachab gekenmerkt, bij beiden één en hetzelfde wezen, één en denzelfden grond, één en hetzelfde voorwerp had. Want was het uit de werken, als grond en oorzaak, of zelfs als *medewerkende* oorzaak, dat èn Abraham èn Rachab de rechtvaardigheid voor God deelachtig zijn geworden, dan zoude er ook in deze hunne gerechtigheid een onderſcheid moeten aanwezig zijn, overeenkomſtig het onderſcheid hunner meer of min heerlijke geloofs*daden*. Maar neen! die daden, die werken, ja zelfs de bloote toereiking van een beker koud water *in den naam van Christus*, dat is *in het geloof* (1), ſtaan ten opzichte van de *gerechtigheid voor God* volkomen gelijk; omdat zij gelijkelijk doen blijken *van*-, getuigenis geven *aan* dat geloof, hetwelk alléén gerekend wordt tot eene volmaakte gerechtigheid. Doch daar is nog een andere leering in deze nevens elkander plaatſing van den grooten Aartsvader en de Canaänitiſche Heidinne op te merken; dat namelijk wel geen vrome verdichter die zoude gewaagd hebben in eenen Zendbrief aan de *verſtrooide twaalf ſtammen Israëls*, terwijl zij daarentegen in den brief eens Apostels eene vrijmoedige verkondiging is van die hooge waarheid, welke ook Paulus bij de voorſtelling van de leer der rechtvaardiging zoo krachtig doet uitkomen (Rom. III. v. 29): *Is God een God der Joden alleen? En is hij het niet ook der Heidenen? Ja ook der Heidenen. Nademaal hij een eenig God is, die de beſnijdenis rechtvaardigen zal uit het geloof en de voorhuid door het geloof.*

Het is dus openbaar, dat er geen ſtrijd is tusſchen de leer van Paulus en den Zendbrief van Jacobus ten aanzien van de *rechtvaardiging*. Geen van beiden ſchrijft eenige kracht van zaligheid, van rechtvaardiging, van Godebehagelijkheid toe aan een *werkeloos*, aan een *dood*, aan een *zoogenaamd* geloof. Beiden leeren dat het *levendig*, het *ware* geloof zich openbaart in de vruchten, in de werken. Paulus meer bijzonder handhaaft tegen eene onmogelijk gewordene gerechtigheid *door de werken der wet*, de gerechtigheid *zonder werken door het geloof*; Jacobus handhaaft tegen eene bloote *inbeelding* van geloof, het getuigenis der *werken*; nademaal (v. 26) *gelijk het lichaam zonder geest dood is*, *alzoo ook het geloof*

---

(1) Men merke het wel op: de Apostel zegt niet dat de mensch niet gerechtvaardigd wordt uit het *geloof-alléén* (ἐκ πίστεως μόνης); maar dat hij niet *alleenlijk* (μόνον) uit het geloof gerechtvaardigd wordt, d. i. dat er ook een zeker opzicht beſtaat, waarin hij uit de werken wordt gerechtvaardigd. Te recht wordt GROTIUS om het verzuim van dit onderſcheid door COCCEJUS (in Comment. ad h. l.) beſtraft: *Monet Grotius τὸ μόνον poni pro μόνης. Nos relinquimus τὸ μόνον, et non referimus id ad nomen πίστιν, sed ad verbum δικαιοῦσθαι. Jacobus enim perspicue dicit, esse duplicem peccatoris δικαίωσιν; unam eamque primam ἐκ πίστεως, alteram ἐξ ἔργων, et illam non esse sine hâc, hoc est, δικαίωσιν non tantum esse in Deo reputante fidem ad justitiam, sed etiam fieri per declarationem, et tamquam per pronuntiationem sententiae judicis, sive per manifestationem, et huic inservire bona opera, ut testimonia verae fidei, et ut testimonia justificationis.*

(1) Marc, IX. v. 41.

zonder werken (zonder dat leven, dat uit de werken kenbaar wordt) geen levendig geloof is, maar *dood.*

(*Het ſlot in een volgend Nummer.*)

LA MARTINE, DE FRANSCHE DICHTER, IN HET OOSTEN.

Een vermaard Schriftuitlegger der vorige eeuw zegt, dat, wanneer men vermoedt dat er iets bijzonders in de wereld zal gebeuren, men vooral op Rome en Jeruzalem het oog moet gevestigd houden. En inderdaad beide namen zijn niet alleen gewigtig in de geſchiedenis, maar er is een gevoel in ons, dat ons, op grond der Profetie, verzekert, dat beider lotgevallen nog niet afgeloopen zijn. Zoo weten wij van Jeruzalem dat het *van de heidenen vertreden zal worden, tot dat de tijden der heidenen vervuld zullen zijn;* en voor ons, die nog in die *tijden der heidenen* leven, blijft alle tijding van daar gewigtig, en de belangſtelling is geenszins uitgedoofd, al geeft zij zich ook niet meer te kennen door den ijver, die in de tijden der kruistogten, zoo vele duizenden gewapend naar die gewesten deed optrekken. Deze deelneming in de lotgevallen van het Oosten, nog levendig in de tijden der hervorming, toen de heirlegers van Soliman de Christenheid ſteeds ſchenen te bedreigen, verflaauwde, gelijk de zucht voor alles wat goed en edel is in de XVIII^de^ eeuw, doch verlevendigde zich weder in de XIX^de^. De ſtaatsonderneming van Buonaparte, zijn togt naar Syrië, zijn veldſlag op den berg Thabor, deden een aantal herinneringen herleven. Later werd de aandacht der geleerden weder meer bepaaldelijk op de geſchiedenis der kruistogten in de middeleeuwen gerigt, en de werken van Michaud en Wilken verſpreidden een nieuw licht over dezelve, terwijl Heeren met ſcherpzinnigheid hunne gewigtige gevolgen voor Europa ontwikkelde. In Engeland werden bijna jaarlijks nieuwe reizen naar Palestina uitgegeven, en telkens met graagte gelezen. Zelfs in het zoo diep vervallen Frankrijk deed het reisverhaal van Chateaubriand, die zich als pelgrim naar den Jordaan belangrijk trachtte voor te ſtellen, een oogenblik een gevoel ontwaken, dat door eenen zoo diepen afval van de christelijke waarheid bijna verdoofd was.

Het moest derhalve de algemeene belangſtelling opwekken, toen men vernam, dat de franſche Dichter La Martine ook eene reize in het Oosten in de laatst verloopen jaren 1832 en 1833 gedaan had, en het verhaal daarvan in het licht zoude verſchijnen onder den naam van *Souvenirs de l'orient* (Herinneringen aan het Oosten). Immers La Martine was een naam die, in het midden van de franſche dichters en prozaſchrijvers van onzen tijd, zich luisterrijk onderſcheidt door de zuiverheid van zijnen ſmaak en de aandoenlijkheid van zijn hart. Welk lezer van franſche poëzij herinnerde zich niet zijne krachtige getuigenisſen ter eere van God en de onſterfelijkheid, zijne navolging uit de Profeten, zijne welſprekende hymne aan Lord Byron, waarin hij hem bezweert, om op den weg der waarheid terug te keeren. Daarbij ſprak La Martine ſteeds met den meesten eerbied van Christus, en daar de roomschgezinde partij, die zich er thans op toelegt, om alle voortreffelijkheid in de kunſten, als op den grond harer kerk ontkiemd te doen voorkomen, zich op La Martine als een waardig bewijs dezer harer ſtelling beroept, vermeenden wij te mogen verwachten, dat wij die groote waarheid der Godheid van Christus, wier erkenning nog den algeheelen afval der Roomſche Kerk verhoedt, en zonder welke het Evangelie ſlechts een willekeurig ſtelſel wordt, in het voornoemde werk niet alleen niet zouden misſen, maar dat ook de beſchouwingen der ſtaatkunde en geſchiedenis, in dat werk voorkomende, daarmede in verband zouden worden gebragt.

Het is echter met een zeer gemengd gevoel dat wij de lezing van dit werk geeindigd hebben. Wij doorliepen eene rei van tafereelen en ſchilderingen, wier groote levendigheid en beeldrijkheid ons wel eens vermoeide, doch tevens hier en daar eenig denkbeeld gaf van de belangrijke ſtreken die door den reiziger doorkruist werden. Zoo herinneren wij ons de ſteeds afwisſelende en verrukkende landſchappen van den Libanon, de gewigtige bijzonderheden over de omſtreken van Jeruzalem, de treffende beſchrijving van de in hunne uitgeſtrektheid en ſchoonheid nog zoo weinig bekende, reusachtige overblijfſels van Baalbek, het gewoel en de geheel Mahomedaanſche eigenaardigheid van Damascus, en de wegſlepende ſchildering van de oevers van den Bosphorus, een der weinige punten, die, volgens den Schrijver, zijne verwachting en verbeelding geheel overtroffen hebben.

Ook als man van gevoel, blijft de dichter belangrijk voor ons hart. Wanneer hij ons de herinnering zijner jeugd mededeelt, hoe het onderwijs eener vrome moeder hem het eerst met den inhoud des Bijbels bekend maakte; hoe van dien tijd af de begeerte in hem opgewekt werd om de oorden te bezoeken waar deze wonderen geſchied waren. Wij ontdekken gaarne de menigvuldige blijken van menschelijke deelneming en hartelijkheid, die hij in den loop zijner verzen geeft; wij zien gaarne de uitdrukking zijner dankbaarheid voor de gastvrijheid van het Oosten, die hij in ruime mate geniet; eindelijk treft ons zijne diepe droefheid bij het verlies zijner zoo teerbeminde Julia, zijner eenige dochter, een bekoorlijk en lieftallig meisje, dat hem en zijne echtgenoote op den togt vergezelde.

En echter, niettegenſtaande al het verlokkende van de behandelde onderwerpen, en onze deelneming in den perſoon van den Schrijver, hebben wij het boek dikwijls met ontevredenheid en droefheid ter zijde gelegd, en aan den rijken jongeling gedacht, dien de Heere beminde, en die echter van Hem henen ging, omdat hij vele goederen had. Zoo is La Martine rijk aan gevoel, poëzij, verbeeldingskracht, ſtudie, herinnering, menschlievendheid, maar hij is nog niet rijk in die kennis, die van God alleen gegeven wordt, waardoor Christus het middenpunt van ons geheele beſtaan en van onze verwachtingen voor de toekomst wordt. Het is eene droevige gewaarwording, wanneer men van

den man, die gedurig uit een christelijk ſtandpunt ſpreekt, die de waarheid van den Bijbel ſchijnt aan te nemen, die met eene bijzondere ontroering gewaagt van hetgeen hij bij het bezoek der gewijde plaatſen heeft ondervonden, eindelijk erkennen moet, dat hij eenen Christus voor de algemeene beſchaving, voor de geſchiedenis der volkeren, voor zijne verbeelding en zijne wijsbegeerte, maar nog geenen Christus voor zijn hart heeft leeren kennen. Hij heeft de pelgrims van het Oosten naar de heilige ſtad zien ſtroomen; hij heeft rozenkranſen en reliquiën te Bethlehem gekocht; hij heeft die plaatſen bezocht, die de overlevering aanwijst als door onzen Heer betreden; ja, in het heilige graf zelve heeft hij het gebed tot God opgezonden. En echter, hij heeft er den Heere niet gevonden, want de gewigtige woorden van zonde en verzoening, van geloof en bekeering, zijn hèm, voor zoo verre onze kortzigtigheid zulks uit zijne eigene uitdrukkingen kon opmaken, nog niet duidelijk geworden. Deze treurige opmerking is ons een nieuw bewijs, hoe gemakkelijk wij in de netten des ongeloofs verward worden, wanneer de genade des Heeren onze hand niet gegrepen heeft, en hoe dit ongeloof den verleidelijkſten, ja zelfs een christelijken vorm kan aannemen. Zeker, La Martine gelooft dat hij binnen de palen der christelijke kerk ſtaat, en ziet misſchien met medelijden op de minder verlichte Protestanten neder; en echter, hij ſtaat op het gebied der Neologie, zonder zelf bewustheid daarvan te hebben. Gelijk wij allen in ons natuurlijk verſtand, wil hij het plan Gods regtvaardigen, en in plaats van zich te verliezen in de onbegrijpelijkheid van dien God, en het anker der hoop dat verkondigd is geworden aan te grijpen, rust hij in zijne eigene ſystema's, en wenscht aan alle de Mahomedanen en Heidenen, bij wie hij natuurlijke goedwilligheid ontdekt heeft, den hemel toe te kennen. Nu worden hem alle godsdiensten ſlechts omhulſels van éène godsdienst, het Deïsmus of de zoogenaamde natuurlijke godsdienst, en de eenige waarheden die voortaan noodig zijn te weten, zijn, het beſtaan van God, eene onſterſelijkheid, en eene bedeeling van belooning en ſtraf. Wat hierboven gaat is mythe, te gemoet koming aan de jeugd der menschheid, en moet langzamerhand wegvallen. Zoo wordt dan ook het Christendom, zoo gewigtig in de geſchiedenis der menschheid, voor hem ſlechts een trap van toenadering tot dat heerlijk doel, waartoe de volkeren zich spoeden, tot den tijd van algeheele verlichting en verbroedering. Ééns op deze glibberige baan getreden, zien wij den Schrijver meer en meer afwijken, en de kinderlijke vroomheid, die nog in het eerſte deel en in de voorrede doorſtraalt, maakt langzamerhand plaats voor een redenerend godsdienſtig liberalismus, hetwelk eindelijk zoo verre gaat, dat hij aan de Mahomedaanſche godsdienst den verregaandſten lof toezwaait, en in de moskee het ideaal der Godsvereering vindt. Ook dit vloeit uit het vroeger opgemerkte voort; want de Mahomedaanſche godsdienst is uitnemend voor de behoeften van den natuurlijken mensch geſchikt, en indien wij bij derzelver beſchouwing den naam van Mahomed, den tulband en ſabel zijner volgelingen, en de oude Oosterſche en Arabiſche overleveringen die daarin zijn opgenomen, ter zijde konden ſtellen, dan zouden deze begrippen al zeer weinig van die van velen, die zich beſchaafde Christenen noemen, verſchillen. Zekerlijk ſtellen de regtzinnige Mahomedanen, onder den naam van Isſa, den Heere Jezus hooger dan zulks door de Unitarisſen of Socinianen van het Westen geſchiedt.

Opmerkelijk is het, dat zelfs de bezoeking die God aan onzen reiziger zendt, het verlies eener, dit kan men zonder overdrijving zeggen, aangebedene dochter, hem ten deze niet tot erkenning brengt, maar hem veeleer zich aan eene bijna heidenſche droefheid doet overgeven. Christus blijft wel geenszins buiten deze droefheid; doch die is voor hem de groote Lijder, het voorbeeld des lijdens; geenszins de Lijder in zijne plaatſe en om zijne ſchuld.

Wie gevoelt geene behoefte om in den middellijken weg de oorzaken dezer afdwaling na te ſporen bij eenen man van zoo uitgebreide begaafdheden en kennis, en bij wien het hart, zoo als men in de wereld zoude zeggen, op de regte plaats zit?

De eerſte en voorname reden ligt naar ons oordeel daarin, dat hij het uiterlijke en niet het innerlijke der zaken beſchouwt, dat hij geen kennis heeft aan zijn eigen hart, en dat die groote waarheid: dat de geheele wereld verdoemelijk voor God is, hem nog niet geopenbaard is geworden. Een oogenblik ſcheen hij deze waarheid in te zien, toen hij namelijk tegenover Lady Stanhope ſtond, de romaneske vrouw, die al de beſchaving van Europa vaarwel heeft gezegd, om in een klooster op den Libanon de achting te genieten dier Arabiſche ſtammen die haar eens als koningin van Palmyra huldigden, en zich daar te verlustigen in verwachtingen die afſchaduwingen zijn van die komst des Heeren, waarnaar het geheele ſchepſel zucht, maar die echter bij haar nog meer een Ismaëlitisch uitzigt dan de waarachtige hope ſchijnen te zijn. Aan deze toch antwoordde hij, toen zij hem van hare astrologiſche kennis ſprak, dat hij dat licht niet behoefde om zich zelven te kennen als enkel bederf, zwakheid en ellende. Deze bekentenis was krachtig, doch wij vonden dezelve in het boek niet weder herhaald. Zij kon dus geenen grond opleveren tot de beſchouwing van hetgeen hem omringde. Met eene karavaan omſtuwd, als een rijke Frank door Ibrahim aanbevolen, overal met welwillendheid ontvangen, was hij minder in de gelegenheid de donkere zijde van Mahomedaanſche natiën te leeren kennen, en wanneer men hem de Mahomedaanſche godsdienst als eene godsdienst van liefde hoort voorſtellen, moet men bekennen dat de Ottomannen, ſints de ſchildering die men van hen tijdens den Griekſchen opſtand ophing, nog al in de opinie gewonnen hebben.

Eene tweede bron van dwaling komt ons voor in de gedurige verwarring van het Christendom met het catholicismus gelegen te zijn. Zeker, het bijgeloovige en kleingeestige, hetgeen het Christendom dat nog in het heilige land overbleef, geheel verduisterd en doordrongen heeft, moest aan iemand van zijne kennis en ſmaak weêrzin

inboezemen. Hetzelve ondertusfchen niet willende opgeven, heeft hij overal naar eenen dieperen zin gezocht, en echter, hoe flaauw is deze diepere zin! Had hij legenden en menfchenwerk van het woord Gods mogen onderfcheiden, een ander licht zoude voor hem opgegaan zijn.

Eindelijk lag er nog een derde gevaar in dat ongelukkig denkbeeld, waarvan zoovele Franfchen uitgaan, dat namelijk Parijs de ftad is die in alle vakken van kennis het licht doet opgaan en den toon moet geven, zoo dat wat daar geen weêrklank vindt, niet goed kan zijn. De Bijbel kan dus alleen die plaats beflaan, die men nog in Frankrijk goedvindt hem toe te kennen, en uit dit vooroordeel zijn ook vele verkeerde oordeelvellingen die wij hier ontmoeten voortgefproten.

Na deze uiteenzetting van het algemeene beginfel des Schrijvers, mogen de volgende aanhalingen tot bewijs verftrekken van hetgeen wij hier hebben aangemerkt.

Het Christendom wordt op de volgende wijze befchreven (Deel I. bl. 58): »Naarmate de godsdiensten geestelijker worden, verdwijnen de tempels; het Christendom »zelve, dat aan de gothifche bouwkunst het aanzijn gaf, »om dezelve met zijnen adem te bezielen, ziet zijne trotfche hoofdkerken langzamerhand tot bouwvallen in één »ftorten. De duizende beelden van zijne halve goden »dalen van hunne verheven ftandplaatfen af; zelve veranderd het niet minder; zijne tempels worden naakter »en eenvoudiger, naar mate de bijgeloovigheden van de »duistere eeuwen in het niet verzinken, en deze godsdienst »met meer helderheid de groote gedachte uitdrukt, die »het op aarde verbreidde: het denkbeeld namelijk van »eenen eenigen God, bewezen door de rede, en aangebeden door de deugd.”

Bij het graf van den Heere wordt (Deel II. bl. 230) gefproken van die wijsheid, die »eeuwen na het ontftaan »van eene nieuwe godsdienst, den diamant van hetgeen »hem omgaf reinigt, en zeggen kan: ziet hier de waar»heid, ziet daar de dwaling! Dit is de reden waarom alle »godsdiensten twee naturen hebben, waarvan de zamen»voeging ons verwondert: eene natuur, gefchikt voor »het volk: wonderen, legenden, fchandelijke bijgeloo»vigheden, onzuiver mengfel waarmede de eeuwen van »donkerheid en duisternis het denkbeeld dat uit den He»mel is bezoedelen; en voorts eene verftandige en wijsgee»rige natuur, die fchitterende en onwrikbaar, met hare »hand de roest der menfchelijke denkbeelden uitwischt, »en die bij het eeuwig en onverderfelijk licht der rede »befchouwd wordende, het beeld van die rede zuiver en »geheel weder terug kaatst, en alle zaken en alle kennis »beftraalt met den glans van waarheid en liefde; door »dezen heen ftarende, aanfchouwt men en bemint men »het alleen beftaande wezen, God.”

Later lezen wij het volgende omtrent de leer van Mahomed (Deel III. bl. 21): »Dezelve is eene zeer wijsgeerige »eerdienst, die den mensch maar twee groote pligten op»legt, het gebed en de liefde; deze twee groote denk»beelden zijn inderdaad de treffendfte waarheden van ie»dere godsdienst; het Mahomedanismus ziet daaruit zij»ne verdraagzaamheid voortvloeijen, die andere eerdien»ften op eene zoo wreede wijze uit hunne leerftelfels heb»ben verbannen. In deze betrekking is hetzelve meer »gevorderd op den weg der volmaking dan vele gods»diensten, die hetzelve aangetast en miskend hebben.”

Bij gelegenheid van de hervorming in het Mahomedanismus, door de zoogenoemde Wechabiten, volgers van Abul Wahiab te weeg gebragt, die, naar den Schrijver, de godsdienst van het Oosten tot een practicaal en redelijk deïsmus terugbragt, vindt men deze woorden, (Deel III. bl. 102): »Er was daartoe weinig noodig, want Mahomed »heeft zich niet voor een God uitgegeven, maar voor een »man door den Geest Gods vervuld, die niets verkondigd »heeft dan de eenheid van God en liefde omtrent de »menfchen. Abul Wahiab zelve beroemde zich, niet »dat hij een profeet was, maar een mensch door de re»de alleen verlicht. Iedere eeuw heft een gedeelte op »van den fluijer die het groote beeld van den God der »goden bedekt, en Hem achter alle die beeldfpraak, die »allengskens wegvalt, doet ontdekken zoo als Hij is, de »alleen eeuwige, die zich openbaart in de natuur, en zijne »godfpraken in het geweten doet hooren.”

Met deze redeneringen ftaan dan ook de verwachtingen der toekomst in verband, die wij, Deel III. bl. 104, vinden, waar het Westen als een land van goud en ijzer, van gerucht en beweging, vergeleken wordt met het Oosten, een land van diepe befpiegeling, van geestelijke befchouwingen en van gebed. »Maar het Westen gaat »met reuzenfchreden vooruit, en wanneer de godsdienst »en de rede, die de Middeneeuwen in hare duisternis »van elkander hebben gefcheiden, zich in de waarheid, »het licht en de liefde omhelsd zullen hebben, dan zal de »godsdienstige geest en de goddelijke adem aldaar de ziel »der wereld worden, en zijne wonderen van deugd, be»fchaving en genie doen voortfpruiten.”

En ziedaar nu een dier mannen, die in de Catholijke circulaire, waarvan wij (Deel II. N°. 24) gewaagden, als een der bewijzen van den gunftigen invloed van die godsdienst op de kunften wordt voorgefteld. Men kan geene grootere gelijkheid vinden, dan tusfchen deze befchouwing en de wijze waarop de Catholijken gewoon zijn, het protestantismus voor te ftellen; want wij mogen dit toch wel deïsmus en rationalismus heeten. Dat de grond der verblinding, die deze regels deed fchrijven, in de miskenning van den val en het daaruit voortgekomene verderf van den mensch is gelegen, blijkt, dunkt ons, duidelijk. Zoo wij niet zien en erkennen dat wij in Adam gevallen zijn, hoe zal de wederoprigting in Christus ons duidelijk worden?

Wij zouden echter onbillijk zijn, wanneer wij onze uittrekfels tot het bovenftaande bepaalden, en niet tevens erkenden, hoe veel heerlijks in dit zelfde werk gevonden wordt, dáár, waar de dichter, de man van genie, en niet de, met al zijn royalismus, toch in de liberale fransche fchool gevormde wijsgeer fpreekt. De dichterlijke mensch heeft behoefte tot gelooven en aanbidden, en kan in deze befpiegelingen en ontkenningen geen voedfel vinden. Het gevoel der dichters heeft fteeds meer mogen

erkennen, dan uit hunne redeneringen voortvloeide, en wanneer deze dichter aan den voet van de zuilen van Baalbek ſtaat, wanneer hij op de bouwvallen van Tyrus (Deel II. bl. 6) vijf reusachtige arenden ziet nederſtrijken, en daardoor het beeld, hetgeen de Profeet Ezechiël van de verwoesting dier trotſche stad geeft, tot in de minſte trekken vervuld ziet, zoo ontwaakt er een ander gevoel, dan de koude ſlotſom der liberale verwachting, en er is een wederklank der eeuwige waarheid in de ziel, die uit doet roepen: DE HEERE IS GOD! Van dien aard is dan ook het gevoel van La Martine als hij Nazareth nadert (Deel II. bl. 29.), en wij houden het er voor, dat op dat oogenblik de wonderen onzer Openbaring hem iets anders geweest zijn dan ſymboliſche beelden, waaruit eene waarheid eerst opgedolven moet worden. »God alleen weet, zegt hij, wat er toen in mijn »hart omging, maar door eene plotſelinge en bijna onwil»lekeurige beweging vond ik mij zelven op eens van mijn »paard afgeſprongen, en nedergeknield in het ſtof, op »een dier blaauwe en zandige rotſen, over welke het pad «leidde, waar langs wij als in eenen afgrond nederdaal»den. Ik bleef daar eenige oogenblikken in eene ſprake»looze beſpiegeling, waarbij alle mijne denkbeelden als »twijfelaar en Christen zoodanig in mijn hoofd door elk»ander liepen, dat ik geene van dezelve onderſcheiden »konde. Deze woorden ontvloeiden alleen mijne lippen: »*En het Woord is vleesch geworden, en heeft onder ons »gewoond.* Ik ſprak dezelve uit met het diepe, verhevene »en dankbare gevoel dat zij verwekken moeten, en »waartoe deze plaats zulk eene natuurlijke aanleiding »geeft, dat ik getroffen was, des avonds in het heiligdom »der Latijnſche kerk aangekomen zijnde, dezelve in gou»den letters te vinden op de marmeren tafels van het on»deraardsch altaar, in het huis van Maria en Jozef.”

Deze overwinning der waarheid wordt toch ſtraks nog weder door ongeloof aangetast, want terwijl de reiziger eenige regels later zegt, dat hij meermalen in den nacht opſtond, om zijne ziel en ſtem tot God te verheffen, zegt hij reeds weder: »dat God op deze plaats dengenen gekozen had, »die zijn woord aan de wereld moest brengen.” Zoo blijft dan hier ook het mengſel van licht en duisternis heerſchen.

Wij zijn uitvoeriger geweest over dit werk, en hebben gemeend ſterker te moeten waarſchuwen tegen de dwalingen die hetzelve bevat, juist omdat het zich zoo voordeelig onderſcheidt van de vele franſche werken die thans uitgegeven worden, en omdat wij overtuigd zijn, dat het daarom door velen in ons land gelezen zal worden. Deze waarſchuwingen doen echter de belangſtelling geenszins afnemen voor den man, die, in het midden van een afgevallen geſlacht en eene bedorvene letterkunde, zangen heeft doen hooren die velen tot troost en opwekking zijn geweest, dien God door veel lijden beproeft, en die op vele plaatſen zijner werken en ook van dit boek gedrongen wordt om te getuigen, dat het Evangelie hem dierbaarder is dan uit zijne redeneringen zoude op te maken zijn. Mogt de Heere hem geheel arm in zich zelven doen worden, opdat hij den onnaſpoorlijken rijkdom van Christus leere kennen!

Op het Oosten en deszelfs tegenwoordig zoo gewigtigen toeſtand, in verband met de ontwikkeling der Profetiën, hopen wij nog nader terug te komen.

NOODZAKELIJKE GEVOLGTREKKING.

Gij zult geen tweederlei weegſteenen in uwen zak hebben.
Deut. XXV. v. 13.

Onlangs werd in een afzonderlijk werk de vraag over het *Quia* en *Quatenus* (*omdat* en *in zoo verre*, bij de onderteekening der formulieren) in den zin der neologiſche partij onzer kerk behandeld. Wij hebben ons gevoelen met betrekking tot het geldend gezag der ſymboliſche ſchriften en den aard van dat gezag genoegzaam verklaard. Maar het is zonderling, dat verdedigers der *voorwaardelijke* onderteekening niet begrijpen, of mogelijk wel niet willen begrijpen, dat al hunne redenen met dubbele kracht ſlaan op de onderteekening der kerkelijke wetten en reglementen. Moeten die *in zoover* zij met Gods woord overeenkomen, of *omdat* zij daarmede overeenſtemmen, of *in allen gevalle* onderteekend worden? Wij voor ons hebben meer dan eens verklaard, dat bij ons de verbindende kracht der ſymboliſche ſchriften bovenal in hunne meermaals door ons aangewezen en betoogde ſchriftuurlijkheid beſtaat, en niet zoo zeer in de burgerlijke verplichting der onderteekening. Het ſchriftuurlijke daarentegen, of zelfs het niet anti-ſchriftuurlijke van vele kerkelijke wetten en reglementen zal men moeite hebben van den anderen kant even voldoende aan te wijzen. Men verklare zich dan nu gerustelijk omtrent het *quia* of *quatenus*; maar *consequent!* want tweederlei weegſteenen, tweederlei epha, zijn den Heere een gruwel. Men verklare zich: moeten de kerkelijke wetten der Synode onzer Kerk, meer gezag hebben, dan de belijdenis, op brandſtapels en moordſchavotten geſtaafd? en op wat grond dan? Moeten beide voorwaardelijk of onvoorwaardelijk gehouden worden? De vraag omtrent de belijdenisſen is afgehandeld; die over de reglementen biedt zich aan.

Wij willen ter nadere aandrang dezer vragen eene plaats uit de Voorrede van den tweeden druk der *Gedachten* van den Hoogl. Hofſtede de Groot, woordelijk overnemen: »Het verſchil (zegt de Profesſor daar) loopt over beginſelen: Het eene beginſel is, dat de Leeraren Dienaars der gemeente zijn, welke zich aan hare denkwijze moeten onderwerpen; het andere, dat zij gezanten zijn van Christus, en Dezes bevel moeten opvolgen: het eene, dat de Christelijke Kerk eene Goddelijke is, *waar goddelijk regt in moet gelden*, het andere, dat zij eene menſchelijke inrichting is, waar menſchelijk gezag in moet heerſchen.” Men ziet dus klaar dat de Prof. volgens zijne eigene beginſelen (die wij, wat den aard der kerke betreft, gelijk wij in N°. 15 verklaarden, inderdaad deelen, met verwerping van diegene, welke in tegenſtelling daarvan door Prof. Kist in zijne door Teylers genootſchap bekroonde Verhandeling *over de Christelijke kerk op aarde*, beweerd zijn) het ongeldige der kerkelijke wetten, waar zij met het »*goddelijke recht*” des Bijbels niet overeenkomen, volmondig erkent.

Wij voor ons hebben ons over dit dilemma niet te

verontrusten. Naar de beginſelen die de *Nederlandſche Stemmen* ſteeds hebben voorgedragen, is deze vraag vrij van die belemmerende zwarigheid, welke zij voor de Synode en de heerſchende partij onzer kerk heeft. Wij gronden de verplichting en gehoudenheid aan de ſymboliſche ſchriften op hare wel bewezene en ſteeds bewijsbare ſchriftuurlijkheid; wij verlangen tevens, dat men de kerkelijke reglementen zoo lang eerbiedige, tot men bewijze, dat zij met Gods woord ſtrijdig zijn. Geen kerkelijk beſtuur mag dit betoog, waar het aangeboden wordt, afwijzen; anders valt men in het oordeel der papistiſche kerk, die »*haar en hare ordinantien meer macht en authoriteit toeſchrijft dan den woorde Gods, en zich het juk Christi niet wil onderwerpen.*" Immers ook in het oude formulier van onderteekening der ſymboliſche ſchriften werd volle vrijheid gegeven, om alle bezwaren, die men op grond des Bijbels tegen dezelve had, voor de kerkelijke vergaderingen vrijmoedig te ontwikkelen en bondig te betoogen!

Nog eens: er moet eene keuze gedaan. Stilzwijgen bevordert volſtrekte verwarring en ongeregelde willekeur in de kerk.

Nadat wij dit ſtuk reeds geſteld hadden, komt ons het 14de Nr. der *Archives du Christianisme* dezes jaars in handen. Uit hetzelve blijkt, dat de vraag door de eerwaarde Voorgangeren der Theologiſche School te Genève, de Heeren Gauſſen, Galland en Merle d'Aubigné, op dezelfde wijze als hierboven is geſteld geworden. »Overwegende (dit zijn hunne woorden) dat naar de wetten der kerk van Genève, welke door de Staatsregeling van 1814 zijn bevestigd geworden, het kerkbeſtuur boven al gehouden is om onder de Leeraren derzelve de zuiverheid der leere, en zeer bijzonder die der Godheid van onzen Heer en Zaligmaker Jezus Christus te handhaven; zoo hebben wij de eer U te vragen: of het kerkbeſtuur die wetten beſchouwt als moetende nog heden in de Geneeſſche kerk kracht hebben? En is dit alzoo, dan haasten wij ons te verklaren, dat niemand meer gezind is dan wij om ons te ſchikken naar de bepalingen door allen erkend en op allen toegepast, en dat wij verheugd en eerbiedig alle onze dienstverrichtingen onder het weldadig opzicht des kerkelijken beſtuurs willen ſtellen."

KERKELIJKE HISTORIE.

Geſchiedenis der Kerk van Christus, door JOSEPH MILNER, M. A.; *in leven Leeraar bij de Episcopalen te Hull. Uit het Engelsch vertaald door* M. J. CHEVALLIER, Eerſte Deel. Amſt. en Rott. 1835.

De Kerkgeſchiedenis van den godvruchtigen Engelſchen Godgeleerde Milner is een uitmuntend Boek, vooral voor diegenen, wien het niet zoo zeer te doen is om eene breedvoerige en wetenſchappelijke behandeling dier Historie, als wel om eene onderhoudende, ſtichtende en ſterkende voorſtelling derzelve. Er zijn, het is zoo, werken over die geſchiedenis, welke op ſommige ſtukken eene meerdere uitvoerigheid en volledigheid bezitten; er zijn (en hieronder vooral de Duitſche), die door omvang van kritisch onderzoek en rijkdom van behandelde onderwerpen boven het werk van Milner uitmunten; maar deze zijn deels omſlachtiger, deels ook niet uitgaande van het ſtand- en oogpunt, noch in den geest der Geneeſſche Hervorming, maar in dien der Lutherſche Kerk geſchreven: en geen is er ons bekend, dat meer geſchikt is tot ware opbouwing in ons allerheiligst geloove, en tot nuttige lectuur, zelfs van minkundige geloovigen, dan ditzelfde werk. »Men heeft, wel is waar" (om met den Vertaler te ſpreken) »men heeft tegen dit werk de bedenking ingebracht, dat hetzelve in de ontwikkeling der bijzonderheden veel te wenſchen overig laat, niet vrij is van onnaauwkeurigheden, en daarenboven eenen partijdigen geest met opzicht tot den Episcopaalſchen kerkelijken regeringsvorm verraadt. Offchoon wij nu deze bedenkingen niet willen oplosſen, daar dezelve voor een gedeelte althans niet geheel ongegrond zijn, meenen wij echter te moeten aanmerken, dat Milner bij het ſchrijven dezer kerkelijke geſchiedenis voornamelijk ten doel had algemeen nuttig te zijn, welk doel hij ongetwijfeld zoude gemist hebben, bijaldien hij in al die bijzonderheden getreden ware, welke zulk een ruim veld als dat der kerkelijke Geſchiedenis, ter overziening aanbiedt. Voorts wat de tweede bedenking aangaat, dat Milner niet altijd even juist is geweest in zijne beſchouwing zoowel der feiten als van perſonen; offchoon wij ons niet zouden durven vermeten, hier eene beſliſſende uitſpraak te doen, moeten wij echter ter zijner verdediging getuigen, dat wij bij eene vergelijking dezer Geſchiedenis met het uitnemend, zeker meer geſchiedkundige Werk van den diepdenkenden en geleerden Neander, meer overeenkomst, zoowel in de mededeeling als waardering der feiten, hebben gevonden, dan men wellicht meenen zou. Zijne gehechtheid eindelijk aan den Episcopaalſchen regeringsvorm, welke (wij ontveinzen het niet) overal in zijn werk doorſtraalt, deed hem toch nimmer het werk Gods, waar het zich dan ook openbaarde, voorbijzien. In tegendeel het was juist zijn doel, om in alle eeuwen, en onder de meest verſchillende vormen, de ware kinderen Gods op te ſporen, onaangezien hunne verkleefdheid aan bijzondere gevoelens, welke niet de grondwaarheden van het Christendom te na kwamen".

De Vertaler heeft zich van zijnen arbeid uitmuntend gekweten. Hij vraagt in de Voorrede verſchooning voor de onnaauwkeurigheden die hij mocht begaan hebben. Het is mogelijk dat er zulke hier of daar zijn ingeſlopen, maar nergens is ons in dit geheele Deel eene plaats voorgekomen, die blijken geeft, dat hetzelve in eene andere taal is opgeſteld. Het is zeer te wenſchen, dat het geheele Werk door dezelfde pen worde overgebracht. Mocht het in deze Vertaling niet, gelijk in het oorſpronkelijke, reeds met den tijd der Reformatie worden beſloten!

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.